

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ХОМЕНСЬКА Інна Валеріївна

І. Хоменська

УДК 801.7 (477)

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА
В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидати філологічних наук

Київ – 2016

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Науковий керівник – дійсний член НАПН України, доктор філологічних наук, професор
МАЦЬКО Любов Іванівна,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри стилістики української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
МЕХ Наталія Олександрівна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник відділу стилістики та культури мови;

кандидат філологічних наук
ШЕВЧЕНКО Лариса Леонідівна,
Український мовно-інформаційний фонд НАН України, завідувач відділу лінгвістики.

Захист відбудеться «30» червня 2016 року об 11.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.25 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано « » травня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дослідження присвячено аналізу особливостей мовної вербалізації концепту УКРАЇНА в українському художньому дискурсі.

На початку XXI ст. лінгвісти визначили потребу якісних змін у науковій методології аналізу мовних явищ з урахуванням нерозривного зв'язку мови з мисленням, свідомістю, культурою її носіїв. У дослідженнях із мовознавства провідним стає антропоцентричний принцип, згідно з яким мову слід вивчати в єдності з національно-культурними та соціально-психологічними чинниками.

Вагомість результатів досліджень у царині лінгвістичної когнітології, лінгвістичної аксіології, лінгвокультурології, етнолінгвістики формують додаткові знання та дають можливість по-новому осмислити архітектоніку мови з урахуванням екстралінгвальних чинників. Українські мовознавчі розвідки останніх десятиліть засвідчують актуальність моделювання окремих фрагментів української мовної картини світу – концептів, ментальних ділянок, що репрезентують знання про дійсність і мають специфічне вираження в мові.

Підґрунтям розвитку досліджень когнітивного напрямку в Україні є теоретичні й практичні праці вітчизняних і зарубіжних науковців: Н. Арутюнової, І. Голубовської, О. Єфименко, В. Жайворонка, С. Жаботинської, О. Залевської, В. Іващенко, С. Єрмоленко, В. Карасика, М. Кочергана, В. Кононенка, Л. Кравець, Л. Лисиченко, Л. Мацько, П. Мацьківа, О. Мельничука, Н. Мех, А. Приходька, В. Русанівського, Т. Радзівської, О. Селіванової, Л. Ставицької, Н. Слухай, В. Ужченка, Л. Шевченко, Г. Яворської та багатьох інших.

У сучасному українському мовознавстві концепт УКРАЇНА досі не мав повного концептуально-семантичного представлення, основою якого була б ґрунтовна порівняльно-історична інтерпретація енциклопедичного, фольклорного та художнього (зокрема поетичного) дискурсів щодо виявлення архетипних, прототипних, стереотипних, символічних, асоціативних значень; парадигматичних, епідигматичних, синтагматичних відношень у структурній системі концепту.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена загальним спрямуванням сучасної когнітивної лінгвістики на дослідження концептів як оперативних одиниць пам'яті, розгляд мовних одиниць з урахуванням закладеної в них когнітивної інформації та визначена важливістю комплексного аналізу й опису одного з фундаментальних фрагментів української мовної картини світу – концепту УКРАЇНА – в аспекті взаємодії мови та мислення. У мові цей регулятивний концепт національної свідомості реалізований на всіх системних рівнях, але одиниці, які його репрезентують, не проаналізовано достатньо, тому актуальність дослідження визначена також необхідністю вичерпного наукового опису цих компонентів і подальшого моделювання відповідного фрагмента української мовної картини світу.

Важливість дослідження концепту зумовлена сучасним поглядом вітчизняної та світової науки на мову крізь призму людської когніції, а не тільки через систему правил і законів мови, із застосуванням інтегративного лінгвокультурного та лінгвокогнітивного підходів до аналізу концепту УКРАЇНА.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає науковій проблематиці кафедри стилістики Національного педагогічного

університету імені М.П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук». Тему дисертації затверджено на засіданні Наукової ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (витяг із протоколу № 71 від 22 грудня 2014 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає в моделюванні концепту УКРАЇНА як базового фрагмента української мовної свідомості в єдності його образного, інформаційного та ціннісного компонентів, виявленні особливостей його вербалізації в енциклопедичному, фольклорному, художньому дискурсах як сегментах української мовної картини світу, з'ясуванні закономірностей структурного й семіотичного моделювання концепту в синхронії та діахронії.

Для досягнення поставленої мети передбачено **розв'язання таких завдань**:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження, окреслити поняття «концепт», «концептуалізація», «категоризація», «концептуальна картина світу» (ККС), «мовна картина світу» (МКС), «дискурс»;
- на засадах сучасної когнітології обґрунтувати методику моделювання та принципи аналізу концепту УКРАЇНА в українській мовній картині світу;
- виявити глибинні смислові зв'язки й еволюцію концептуальних смислів, константні та варіативні компоненти концепту в діахронному та синхронному аспектах на основі зміни етноназв;
- з'ясувати місце концепту УКРАЇНА в українській мовній картині світу;
- інвентаризувати та систематизувати мовні одиниці, які прямо чи опосередковано здатні вербалізувати ментальну інформацію, закладену в концепті УКРАЇНА;
- віднайти особливості структурної організації концепту, співвідношення його образних, інформаційних та ціннісних складників у словниково-енциклопедичному та фольклорному дискурсі;
- показати динаміку функціонування компонентів концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі представників «Празької школи» та визначити ізоморфні й аломорфні лексичні паралелі відповідно до попередньо здійсненого аналізу енциклопедичного та фольклорного дискурсів.

Об'єктом дослідження є вербалізований в українській мовній картині світу концепт УКРАЇНА, його семантико-когнітивні компоненти, парадигматичні, епідигматичні, синтагматичні зв'язки.

Предметом аналізу є лінгвокогнітивні механізми об'єктивації семантико-когнітивних компонентів ядра, близькоядерної та маргінальної зон концепту УКРАЇНА в словниково-енциклопедичному, фольклорному, художньому дискурсах як сегментах української мовної картини світу.

Матеріал дослідження – лексеми, здатні виконувати роль об'єктиваторів концепту УКРАЇНА, що були дібрані методом суцільного вибирання з фольклорних та поетичних текстів (представників «Празької школи» Євгена Маланюка, Наталі Ливицької-Холодної, Юрія Клена, Галі Мазуренко, Олекси Стефановича, Олени Теліги, Оксани Лятуринської, Олега Ольжича). Усього проаналізовано близько 800 одиниць. Аналіз засобів вербалізації концепту УКРАЇНА в українській мовній картині світу різних історичних періодів здійснено на матеріалі понад 3 000

конструкцій із відповідними пропозитивними компонентами. Словникову мовну інтерпретацію концепту виявлено на підставі аналізу словникових дефініцій найважливіших українських лексикографічних праць ХХ–ХХІ ст.

У дослідженні взято за основу інтегративний підхід до розгляду концепту, який поєднує лінгвокультурний і лінгвокогнітивний компоненти з переважанням певного аспектологічного вияву, з урахуванням епістемологічного чинника, який виходить за межі лінгвістичного дослідження, акцентуючи на філософському тлумаченні концепту в його науковому вимірі.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на усвідомленні динамічної природи мови, її взаємозв'язку з ментальністю та культурою народу; процесах поглиблення й дискретизації семантики провідних, культурно вагомих мовних одиниць через збагачення знань (мовних та емпіричних) носіїв мови.

Мета та завдання дослідження зумовили вибір таких **методів і прийомів наукового аналізу**, які дають змогу простежити взаємозв'язок індивідуально-авторських, філологічних і енциклопедичних знань, виявити закономірності функціонування вагомих для носіїв української мови концептів.

Основним у роботі є описовий метод, за допомогою якого здійснено інвентаризацію мовних одиниць-вербалізаторів концепту УКРАЇНА та проведено їх внутрішню стратифікацію; гіпотетико-дедуктивний метод було застосовано під час добору фактичного матеріалу; метод аналізу словникових дефініцій для виявлення особливостей мовних засобів репрезентації концепту; компонентний аналіз, за допомогою якого виявлено концептуальні ознаки на основі семантики імені; метод лексико-семантичного поля для моделювання структури концепту; концептуальний аналіз для з'ясування змістової організації концепту УКРАЇНА в українській мові за допомогою віднаходження когнітивних, семантичних моделей; елементи історико-етимологічного аналізу для встановлення структурних особливостей концепту, його інваріантних і варіативних зон та смислової динаміки; дистрибутивний аналіз у поєднанні з контекстуально-інтерпретаційним для моделювання концепту на базі синтагматики імені, а також елементи методу квантитативного аналізу. Зіставний метод використано під час порівняння значень, що репрезентують концепт УКРАЇНА в обраних дискурсах, для виявлення динаміки розвитку відповідного концепту.

Наукова новизна отриманих результатів.

Уперше здійснено повний когнітивний аналіз функціонування концепту УКРАЇНА в словниково-енциклопедичному, фольклорному, художньому дискурсах; концептуально-семантичне моделювання наповнення концепту УКРАЇНА на основі порівняльно-історичної інтерпретації енциклопедичного, фольклорного та художнього (зокрема поетичного) дискурсів.

Виявлено архетипні, прототипні, стереотипні, символічні, асоціативні значення, парадигматичні, епідигматичні, синтагматичні відношення у структурній системі концепту УКРАЇНА.

Удосконалено методику концептуального аналізу образного, інформаційного та ціннісного складника ментальної ділянки та виявлення їх когнітивних ознак.

Доповнено відомості про структуру концептуальної моделі та методику її реконструкції.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні твердження про концепт УКРАЇНА як багатоаспектну, поліфункційну, ієрархічну структуру. На підставі аналізу структури досліджуваного концепту та його компонентів уточнено відомості про зв'язок способів лексичних номінацій із позамовною дійсністю, з її відображенням у ментальному вияві українського етносу.

Практична цінність результатів полягає в можливості їх застосування у практиці лінгводидактики для викладання нормативних курсів сучасної української літературної мови (розділи «Лексикологія», «Лексикографія»), стилістики української мови, загального мовознавства (розділи «Мова й мислення», «Мова й культура»), проведення спецкурсів і спецсеминарів із когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології та інших дисциплін. Зібраний та описаний фактичний матеріал може бути використано для укладання лінгвокраєзнавчих словників; запропоновану методику аналізу концептів можна використати в подальших студіях із когнітивної лінгвістики.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження обговорено на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова; висвітлено в доповідях на шести наукових і науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Пам'ять століть» (Київ, 23 лютого 2011 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» (Острог, 24–25 жовтня 2013 року); Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (Ужгород, 10–11 квітня 2014 року); Міжнародній науковій конференції «Проблеми української термінології «СловоСвіт–2014» (Львів, 25–27 вересня 2014 року); Міжнародній науковій конференції «Українська мова у загальнослов'янському контексті: здобутки та перспективи» (Київ, грудень 2014 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Філологія і лінгвістика у сучасному суспільстві» (Львів, 30–31 жовтня 2015 року), на щорічних звітно-наукових конференціях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 2012–2016 рр.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено у 8 одноосібних публікаціях: 6 надруковано в періодичних виданнях і фахових збірниках України, 1 – у міжнародному фаховому збірнику, 1 – у фаховому збірнику з історії та культурології.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (249 позиції), списку джерел (21 позиція), додатків. Її повний обсяг – 281 сторінка (із них 239 сторінок основного тексту).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У «**Вступі**» обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, визначено наукову новизну, методологію, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, їх апробацію.

У першому розділі «**Теоретичні основи дослідження концепту в системі лінгвістичних знань**» з'ясовано теоретико-методологічну основу дослідження. Визначено когнітивізм, експланаторність, експансіонізм як базові принципи когнітивної лінгвістики. Проаналізовано виникнення, становлення та основні здобутки когнітивної лінгвістики.

Запропоновано й обґрунтовано використання методики поглибленого інтегративного лінгвокультурологічного та лінгвокогнітивного підходів до аналізу концепту УКРАЇНА. Використано теорію, за якою лінгвокультурологія та когнітивна лінгвістика мають відмінність у векторах дослідження ментальних ділянок. Так, лінгвокогнітивний аналіз концепту – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – від культури до індивідуальної свідомості.

Здійснено аналіз і дистинкцію основних понять когнітивної лінгвістики, які формують підґрунтя терміносистеми наукової парадигми лінгвістичних досліджень, наприклад, розмежування концепту (сукупність ментальних вербалізованих знань про світ) від поняття (наукового конструкта) та значення (стислого набору диференційних ознак).

За основу в дослідженні взято визначення концепту як одиниці ментального рівня, якою оперує представник певної етносвідомості в процесі мовомислення та пізнання, яка відображає картину світу в людській психіці, має вигляд «згустків» знань, набутих у процесі емпіричної та теоретичної когніції. Це психоментальне утворення, що віддзеркалює уявлення про світ через образи, асоціації, поняття та ставлення до них. Динамічна одиниця, характерна як для окремого індивіда, так і для колективу представників певної культури.

Визначено динамічну природу концепту, його складну структуру, що має понятійний, образно-асоціативно-перцептивний та ціннісний (валоративний) складники, які структуровані за польовим принципом. У центрі поля є позначене іменем концепту поняття, що організовує навколо себе близькоядерну та периферійну зони, до яких входять, окрім лексичних вербалізаторів, ментальні утворення (образи, асоціації, цінності). Концепт – багатоаспектний феномен, понятійний субстрат якого під впливом перцептивно-образних асоціацій органічно з'єднується з ціннісною рефлексією.

Описано основні етапи методики концептуального аналізу. Встановлено, що під час дослідження концепту варто враховувати його ментальну природу, подвійний характер, який пов'язаний із середовищем виникнення, трансформації та розвитку – психікою і мовою. У концепті можна виокремити ментальний компонент (це те ідеальне ментальне утворення, яким оперує людина в процесі мислення, це образ, у якому зосереджено уявлення носія мови про світ, що неодмінно пов'язаний із культурою та історичним розвитком нації, до якої він належить). Щодо мовної реалізації, то концепт представлено насамперед ядерною лексемою «Україна», яка як онім є культурно й історично зумовленою.

Дефініційовано поняття «концептуальна картина світу», «мовна картина світу», «дискурс», «ідеологема»; описано типологію дискурсу, проаналізовано словниково-енциклопедичний, фольклорний і художній дискурси. Розгляд словниково-енциклопедичного дискурсу дає змогу визначити становлення, поглиблення та

розвиток понятійного (ядерного) складника концепту, адже він охоплює як діахронний, так і синхронний аспекти. Важливим для дослідження є фольклорний і поетичний дискурси, які визначають когнітивні та ціннісні настанови, закріплюючи бінарні відносини – норма/відхилення, добро/зло. Фольклорний дискурс є специфічним утворенням, у якому виявляються риси як інституційного, так і особистісно орієнтованого дискурсу. Водночас він є уніфікованим, узагальненим, відмежованим від одного носія мови. Такий дуалізм пояснюється тим, що творцем фольклорного дискурсу є передусім людина, індивід, вона втілює в слові узагальнені поняття, цінності, а з ними й уявлення, образи, притаманні для того етносу, до якого вона належить.

У зв'язку з тим, що фольклорний і поетичний дискурси, у яких об'єктивовано компоненти концепту УКРАЇНА, мають прагматичну функцію – формування національної свідомості, – вагомим для дослідження є виявлення когнітивних механізмів, що стоять за формуванням ідеологем та їх фіксація. Ідеологеми визначено як вербально-ціннісні ресурси духовно-практичної діяльності, як культурні коди, що виникають, естетизуються й транслуються в інформаційному просторі, створеному певним типом дискурсу. Ідеологеми як ментально-світоглядні конструкти завжди аксіологічно марковані, емоційно забарвлені та передбачають якісну – позитивну чи негативну – оцінність, що залежить насамперед від конкретної історичної ситуації, явища, соціального прогресу чи регресу.

У другому розділі **«Формування ядерної зони концепту УКРАЇНА. Діахронний і синхронний аналізи словникового й енциклопедичного дискурсів»** проаналізовано мовні, ментальні та історичні умови входження етнотопоніма «Україна» до народного мовного обігу. Цей час визначено відповідно до фіксації в 1088 р. оніма в Іпатіївському списку. Доведено, що з еволюцією держави наших предків еволюціонувала й назва.

Описано провідні теорії, в яких із різних позицій досліджено походження імені концепту. Обґрунтовано та визначено як основну теорію становлення назви «Україна» Г. Півторака, В. Складенка та Є. Наконечного, за якою давньослов'янське слово «край» (кгајь) – «відрізок, шматок землі» – набуло нового значення – «територія, що належить племені», а згодом значення «крайня межа території племені, початок (або кінець) території племені, берег».

Комплексний аналіз словникових дефініцій дав змогу встановити ядро та визначити особливості змістового наповнення та мовного вираження концепту. Діахронний аспект під час встановлення ядра відіграє особливу роль, оскільки концепти в процесі свого історичного розвитку не лишаються сталими, а їх складники постійно модифікуються, поглиблюються, уточнюються носіями мови. Зміст концепту набуває глибших значень. Уже у XII ст. етноназва мала значення окремого князівства (Переяславська Україна, Галицька Україна, Київська Україна тощо), згодом назва поширилась і почала позначати не окремі «україни», а одну сукупну територію, водночас і народ, що жив на ній (із XIV ст.). За часів козаччини поняття «Україна» набуває нового відтінкового значення – «незалежна держава» – й асоціюється з поняттям волі, свободи, незалежності; онім заміняє всі синонімічні позначення козацької батьківщини («святоруський берег», «наша земля християнська», «руські краї», «мир хрещений» тощо).

Концептуальний аналіз словниково-енциклопедичного дискурсу свідчить про те, що концепт УКРАЇНА є актуальним для носіїв української мови та належить до суспільно-політичних, географічних, ідеологічних і культурно вагомих концептів, з урахуванням основних сфер найчастішої вербалізації концепту й актуалізації його компонентів.

Інваріантне номінативне поле концепту УКРАЇНА вибудовується навколо понятійного ядра, репрезентованого лексемою-онімом «Україна» – держава й країна в Східній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини, багатонаціональна країна, основна частина населення якої – українці. У ядрі концепту в синхронному зрізі вміщено поняття, визначені в Конституції України: «Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова, унітарна держава, республіка».

У концепті УКРАЇНА стабільно актуалізуються його семантико-когнітивні компоненти: «*країна*» (адміністративно-територіальний устрій; етнічний склад; географічне положення, клімат; територія тощо); «*держава*» (форма управління, влада, політична культура, ідеологія, незалежність тощо); «*Україна – народ*» (українці та сукупність етносів; соціальний сегмент – народ тощо); «*Україна – культура*» (атрибути культури та її представники, які є прямими асоціатами концепту, а також надають йому додаткових характеристик, адже є гіперпосиланням на творчість діячів і відповідно на їхні ідеї тощо); «*Україна – церква*» (один із центрів християнської віри; країна, у якій сконцентровано значну кількість релігійних центрів різних віросповідань); «*рідна земля, край*» (у словниковому значенні те саме, що країна, батьківщина, вітчизна тощо).

Понятійний складник концепту має в різних контекстах такі безпосередні та метафоричні змістові частини, які активуються в процесі вербалізації концепту УКРАЇНА: 1) етнополітична – Україна як держава; 2) географічна – Україна як територія; 3) етнічна – Україна як народ; 4) культурна – Україна як традиції, звичаї, обряди; 5) релігійна – Україна як сукупність вірян; 6) соціальна – Україна як населення, до якого належать не тільки українці, а й представники інших етносів.

Проаналізовано особливості трансформації асоціативного складника концепту з радянських часів і в період української незалежності. До уваги взято словники асоціацій 1989 та 2007 років. Асоціації, як і понятійний складник концепту, змінюються відповідно до екстралінгвальних чинників. Порівняльний аналіз свідчить, що асоціативний складник значно змінився. Наприклад, у відсотковому співвідношенні асоціації до слова «*країна*» збігаються на 68%, «*держава*» – 32%, «*край*» – 52%.

Описано картину етнотопонімів (політонімів, екзонімів) та етнонімів українського народу, проаналізовано зовнішні чинники їх формування. Народ є невід’ємним від держави, його назви асоціюються з країною та є семантико-когнітивними компонентами в близькоядерній та маргінальній зонах структури концепту УКРАЇНА. Вони свідчать про рівень самосвідомості – регіональної (маргінальна зона) чи національної (близькоядерна та ядерна зони). Етнонім – інтегральний чинник, який відображає усвідомлення причетності чи належності людей до конкретної країни, а самосвідомість, результатом якої і є етнотопонім, найчастіше виявляється через збереження культури народу. Етнічна самосвідомість

та етноніми фіксують етногенез, відповідно їх трансформація свідчить про зміни в ментальності етносу, а можливо, і про зародження нового етносу на будь-якій етнічній чи навіть антропологічній основі.

У третьому розділі «**Об'єктивація концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі**» зосереджено увагу на формуванні компонентів концепту, уявлень про Україну в традиційній культурі українського народу.

Доведено, що етноцентричне наповнення концепту УКРАЇНА нерозривно пов'язане з особливостями ментальності народу, у концептуальній системі якого воно функціонує, оскільки в національно-культурних вербальних стереотипах якнайповніше відображено особливості сприймання світу певним етносом. Результати дослідження фольклорної спадщини підтверджують, що фольклорний текст у когнітивній парадигмі є кодифікованою системою людської когніції, яка має значення для певної етнічної спільноти.

У фрагментах фольклорного дискурсу складники концепту та їх ознаки закодовані у вигляді ієрархії макро- та мікротем. Ця ієрархія впливає на моделювання концепту та є різновидом цілісних явищ – форматами знання. Функціонування концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі окреслене основною макротемою – «Україна є незалежною самостійною державою», – та мінітемою – «військова боротьба українського народу за незалежність, самостійність держави». Мінітема є «контейнером» для релятивних мікротем. Наприклад, мінітема «боротьба народу за незалежність» містить, зокрема, теми «внутрішня політика України» (представлена мікротемами «боротьба за владу, нестабільність, перспективи») та «зовнішня політика України» (боротьба із зовнішнім ворогом) тощо. Темі впливають на активацію окремих компонентів концепту.

Досліджено особливості вербалізації концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі доби Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, яка полягає в репрезентації мережі семантично близьких семантико-когнітивних компонентів: «країна», «край», «земля», «сторона», «батьківщина», що є типовими вербалізаторами концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі. В аналізованих текстах наведені компоненти є контекстуальними синонімами. Ситуативним вербалізатором концепту є лексема «сирота». У фрагментах дискурсу сформовано образ «батьківщини, вітчизни», якому надано в контекстах найвищої цінності; постульовано ідеологеми «Україна як найвища цінність», «Україна – центр духовності». Антонімічні ресурси концепту УКРАЇНА в досліджуваних фрагментах визначено з позиції вербалізаторів імені концепту. Зокрема, компонент «батьківщина» корелює з лексемою «чужина». Опозицію утворюють географічні та територіальні назви: «Лівобережна Україна – Правобережна Україна», «Східна Україна – Західна Україна»

Підтверджено основні позиції теорії семантичного поля, згідно з якою зміна чи розширення семантики репрезентантів концепту УКРАЇНА, набуття концептом когнітивних смислів найбільш активно відбувається на визначних етапах державотворення й у період національного піднесення. Одним із таких періодів є час героїчної боротьби ОУН і УПА за незалежну Українську Державу. Когнітивний аналіз свідчить про репрезентацію концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі з трьох змістових позицій: *Україна-держава, Україна-народ, батьківщина.*

Компоненти набувають як позитивного, так і негативного ціннісного звучання. Їх об'єктивація активує конотативні опозиційні пари: «*своє/чуже*», «*рідне/далеке*», «*індивідуальне/колективне*», «*залежна/незалежна*», «*героїчний/миролюбний*», у яких сконцентровано основні психологічні ознаки переживань етносу, відображено його світосприйняття. Концепту УКРАЇНА властива антитетичність, яка закладена в природі людської свідомості та є основним способом категоризації, концептуалізації світу, можливістю впорядкування концептів. Типовими вербалізаторами концепту у фольклорі є лексеми: «*ненька*», «*мати*» та «*калина*» як образ-символ Української Держави. Актуалізовано компонент «*державна*» через безпосередню об'єктивацію чи вживання слів-символів, наприклад, «*стяг*», «*соборна*». Установлено кореляцію концепту УКРАЇНА з лінгвокультурами *час, культура, доля, людина, природа*, що доповнюють, розширюють зміст концепту, надають йому нових відтінкових значень і породжують нові смисли. Постульовано ідеологему «Україна як найвища цінність».

Аналіз репрезентації концепту у фольклорному дискурсі є невід'ємною частиною обраної теми дослідження. Його результати важливі для встановлення константних і варіативних компонентів концепту УКРАЇНА в порівнянні з репрезентантами концепту в поетичному дискурсі представників «Празької школи», які орієнтувалися на народну творчість як на «маркер» належності емігрантів до України.

У четвертому розділі «**Функціонування компонентів концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі представників «Празької школи»**» зосереджено увагу на репрезентації семантико-когнітивних компонентів концепту в поетичному дискурсі митців, які жили в еміграції; визначено константні й варіативні асоціації та ціннісний складник, які актуалізуються в процесі вербалізації досліджуваного концепту. Доведено, що письменники не були осторонь процесів становлення та розвитку держави; патріотичне піднесення, періоди боротьби та інші екстралінгвальні чинники сприяли трансформуванню концепту УКРАЇНА через поетичний дискурс.

Проаналізовано способи репрезентації концепту УКРАЇНА в художньому дискурсі Євгена Маланюка; визначено, що особливою характеристикою творчості митця є вживання для об'єктивації концепту УКРАЇНА займенника «ти» в різних парадигматичних формах замість прямої лексичної номінації. Для вербалізації концепту використано оніми-символи, які є прямими асоціатами досліджуваного концепту, наприклад: *Херсонщина, Поділля, Київ, Синюха, Дніпро, Лавра* й ін. Новаторським є використання образно-метафоричного найменування, оніма *Еллада* (*Еллада, Степова Еллада, Еллада чорна, Скитська Еллада, Еллада Степова сарматських Афродіт, кирпатих Аполлонів*), який трансформувався в поетичному дискурсі Євгена Маланюка від метафори до міфологеми.

Використання образно-асоціативного компонента «*жінка*» для об'єктивації концепту УКРАЇНА зумовлено категорією роду ядерної лексеми, традиційністю сприйняття образу батьківщини у фольклорному дискурсі та гендерним авторським сприйняттям. Тому образи, які є складниками концепту, історіософічні й опозиційні: *наречена, кохана, нене, мати, зрадниця, бранка*. До слів-символів, які є в маргінальній зоні структури концепту як його складники, належать згадки про

видатних історичних діячів, найменування українських міфічних персонажів: *Богданова дідизна, Гонта, Ленін, Петро, Лада*; топоніми на позначення іноземних реалій, які через контекст асоціюються з Україною: *Сінай, Сахара, Капітолій, Рим*. Результати аналізу фактичного матеріалу дають підстави стверджувати, що поетичний дискурс Євгена Маланюка збагатив структуру досліджуваного концепту, порівняно з фольклорним дискурсом, новаторськими компонентами. Поет постулює типову для «пражан» ідеологему – «Україна як найвища цінність»; нетипову – «Україна – країна з багатою історією та культурою»; нетипову бінарну ідейну сполуку негативної оцінності «Україна – зрадниця».

Окреслено способи репрезентації концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Наталі Лівницької-Холодної. Об'єктивація концепту ядерною лексемою «Україна» та займенником «ти» у різних парадигматичних формах фіксується в поетичному дискурсі поетеси найчастіше. Здійснено когнітивний аналіз онімів-символів (*Шевченко, Олесь, Дніпро, Київ*) та встановлено, що в контекстах, де вони репрезентують концепт УКРАЇНА, є додаткові опозиційні характеристики: *героїчна, дієва / миролюбна, бездіяльна*. Вербалізований концепт УКРАЇНА в поетичному дискурсі авторки набуває ознак, які характеризують її самоідентифікацію як громадянки та почуття як емігрантки: *своя, рідна, далека*. Концепт УКРАЇНА в поетичному дискурсі Наталі Лівницької-Холодної має такі семантико-когнітивні компоненти: *земля (рідна, велика); край (далекий, мій, ясний, залежний тощо)*, який у процесі вербалізації викликає асоціативний образ батьківщини (*миролюбна, бездіяльна*); *країна (залежна, бездіяльна)*, до якого належить образ матері, що має цінність найвищого пріоритету; *народ*, який поетеса характеризує негативно. У поетичному дискурсі Наталі Лівницької-Холодної можна виокремити дві ідеологеми: «Україна як найвища цінність», «Україна – родюча земля». Ціннісний складник концепту є опозиційним: від негативного (засудження за бездіяльність) до позитивного.

Досліджено репрезентацію компонентів концепту УКРАЇНА в поетичному дискурсі Юрія Клена. Зафіксовано об'єктивацію концепту ядерною лексемою «Україна», а також низкою інших засобів, які створюють узагальнений образ України та є прямими асоціатами концепту: флоронайменування (*лілія, овес, червоний мак, волошка, жито тощо*) антропотопоніми (*Ярослав, Святослав, Мономах, Леся Українка, Рильський та ін.*), топоніми (*Київ, Еллада*), духовні цінності («*Заповіт*»), лексеми на позначення елементів одягу чи вбрання, страв, напоїв, предметів побуту, народних танців, язичницьких божеств, персонажів української міфології. Поет активізує такі семантико-когнітивні компоненти концепту УКРАЇНА: *край* (створює образи *пекла, раю*); *державна*; *країна* (образи *хати, дому, оселі* та використання лексем-компонентів концепту ПРОСТІР – *ниви, стени тощо*). У поетичному дискурсі Юрія Клена об'єктивовано компоненти концепту УКРАЇНА – *народ і нація*; активізовано конотативні бінарні опозиції *дієва/бездіяльна, недієва, героїчна/миролюбна, залежна/незалежна*, які, залежно від контексту, формують позитивне чи негативне ціннісне звучання, а також образи *матері, родючої, рідної землі, єдиного краю, святої землі, праматері*, які водночас асоціюються з батьківщиною та мають позитивний ціннісний складник. Поетичному дискурсові Юрія Клена притаманна антонімічність смислів: *рідний*

край/чужина, рай/пекло. Автор постулює ідеологему «Україна як найвища цінність» та бінарну ідейну сполуку негативної оцінності «Україна – пекло».

Реконструйовано структуру концепту УКРАЇНА в мовотворчості Галі Мазуренко. Основним типом вербалізації досліджуваного концепту є використання ядерної лексеми у двох варіантах «Україна»/«Вкраїна» в різних парадигматичних формах. Ядерний компонент у контекстах набуває характеристик «*тиха, спокійна*», створюючи узагальнений образ «*обраної Богом землі*». Актуалізуючи сегмент «*народ*», Г. Мазуренко надає йому конотацій: *героїчний, дієвий*. Здійснено концептуальний аналіз семантико-когнітивних компонентів *країна, край*, представлених образом батьківщини, за яку готові боротися її «*сини*», що вже стали «*мужами*», та викликає у свідомості читача асоціації «*залежна*», «*репресована*»; ціннісний складник вплинув на формування типової ідеологеми – «*Україна як найвища цінність*». Зафіксовано використання слів-онімів або слів-символів, які є прямими асоціатами концепту – *І. Сірко, П. Орлик, Г. Сковорода, Т. Шевченко, Леся Українка, Б. Грінченко* й ін., які перебувають у маргінальній зоні концепту УКРАЇНА. Типовим способом репрезентації концепту УКРАЇНА в мовотворчості поетеси є лексема «*Дніпро*» (символ незламності, сили духу українського народу). Об'єктивуючи концепт в окремих контекстах, поетеса створювала узагальнений образ Радянської України з асоціативним складником – «*країна, де живуть недовго*».

Окреслено інтуїтивне охоплення сутності речей і явищ для репрезентації концепту УКРАЇНА у поетичному дискурсі Олекси Стефановича; використання міфологічних тем і образів для формування узагальненого образу України (*Перун, Диво, Лада*). Чільне місце в поетичному дискурсі митця посідає вербалізація концепту ядерною лексемою «Україна». Зафіксовано новаторський спосіб формування хронотопу України: «*рай*» – це Україна колись; «*руїна*» як пекло – Україна, сучасна авторові. Поет актуалізує компонент «*народ*», надає йому додаткових конотацій «*героїчний, дієвий*». У поетичному дискурсі митця у зв'язку з концептом УКРАЇНА постульовано ідеологеми «*Україна – родюча земля*», «*Україна як найвища цінність*». Образна система свідчить про формування конотативного складника «*залежна*» країна. Для об'єктивації концепту О. Стефанович активно використовував згадки про історичні події та постаті-асоціати. Найчастіше поет актуалізує посилення на діяльність *Б. Хмельницького* й *П. Дорошенка*; творчість представників культури – *Г. Сковороди, Т. Шевченка, О. Ольжича*. Усі зазначені антропоніми є безпосередніми асоціатами досліджуваного концепту й створюють у свідомості читача культурний та історичний каркас, який акумулює здобутки українського народу, а також є гіперпосиланням на творчість поетів – творців національної ідеї. Вербалізуючи концепт словосполученням «*золотоверхий Київ*», О. Стефанович постулює нетипову для поетичного дискурсу «*пражан*», але типову для фольклорного дискурсу періоду Визвольної війни під проводом *Б. Хмельницького* ідеологему «*Україна – центр духовності*». Після змагань за українську державність на початку ХХ століття, учасниками яких переважно були представники «*Празької школи*», у поетів дедалі частіше з'являлися твори, присвячені компоненту «*Україна – держава*». Структура концепту УКРАЇНА представлена системою семантико-когнітивних компонентів: *край (батьківщина)*,

земля, країна, держава. Характеристики до них (*рідна, своя*) свідчать про самоідентифікацію автора, визначення приналежності до певного краю, народу.

Визначено компоненти концепту УКРАЇНА, активізовані в поетичному дискурсі Олени Теліги з урахуванням переплетення інтимних і громадянських мотивів та їх впливу на формування структури концепту. Вербалізований концепт найчастіше репрезентовано ядерною лексемою «*Україна*» та семантико-когнітивними компонентами: *країна, край (рідний, образ «батьківщина»)*. Концепт УКРАЇНА репрезентовано опозиційними образами: *землі «байдужо-непривітної», «найгострішого слова», «чужини», «похмурого і прекрасного берега», казкового сну, поля, над яким зависла незнайома пісня* тощо. Вирізняється з-поміж інших семантико-когнітивний компонент «*народ*», якому надано опозиційних характеристик – *героїчного, дієвого і миролюбного, бездіяльного*. Ціннісний складник має один із найвищих пріоритетів. Постульовано ідеологему «*Україна як найвища цінність*».

Вербалізацію концепту УКРАЇНА в мовотворчості Оксани Лятуринської репрезентовано: семантико-когнітивними компонентами *край, земля, країна, держава, батьківщина*; образами *ненька, мати*; ядерною лексемою «*Україна*». Образи ґрунтуються насамперед на реалізації концепту у фольклорному дискурсі. Це пов'язано з тим, що створити уявлення про поняття «*Україна*», розвинути образно-асоціативний та ціннісний складники більше новаторськими, ніж типовими авторка не могла, бо в Україні з народження не жила, тому мала загальну уявлення про неї. Вербалізацію концепту вибудовано навколо ядерної зони, в основі якої лексема «*Україна*» (*Вкраїна*), та близькоядерної – «*мати*» (*ненька*), «*отчизна*» (*вітчизна, батьківщина*), «*країна*», «*край*», «*держава*» та «*земля*». У маргінальній зоні визначено компонент «*духовність*» як один з асоціатів концепту відповідно до контекстів. Образами найчастіше надано смислів «*сакральна, свята*», ціннісний складник – позитивний, один з найвищих пріоритетів. Постульовано ідеологеми «*Україна як найвища цінність*», «*Україна – родюча земля*».

Досліджено формування системи репрезентантів концепту УКРАЇНА засобами поетичної мови Олега Ольжича; окреслено систему концепту, яку формують семантико-когнітивні компоненти *країна, держава, батьківщина, народ, земля* та ядерна лексема «*Україна*». У процесі об'єктивації концепту автор використовує розгорнуту асоціативну структуру, до якої належать: топоніми (*Горинь, Мазепа, Шевченко, Данило* й ін.), компоненти концепту ПРОСТІР і словосполучення «*синьо-жовтий стяг*». Окреме місце у вербалізації концепту посідає лексема «*земля*», на основі якої вибудовується розгорнута образно-асоціативна система. Ольжич опрацьовує бінарність жіночих типів: *мати, зрадниця, коханка, жінка*. Досліджуваний концепт у творчості митця розкривається через контекстуальні бінарні опозиції *залежна/незалежна, войовнича/миролюбна, покірنا/горда*, відповідно до позитивного та негативного ціннісного звучання, якого надає вербалізованому концептові автор. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу встановити провідні ідеологеми в поетичному дискурсі митця, пов'язанні з концептом УКРАЇНА: «*Україна як найвища цінність*», «*Україна – родюча земля*». Більшість способів вербалізації, образів і навіть цінностей є оригінальними та характеризують ідіостиль Олега Ольжича.

У «Висновках» узагальнено результати дослідження.

Концепт як базовий компонент української мовної картини світу є багатоплановим ментальним утворенням, що є результатом пізнавальної діяльності індивіда й суспільства і водночас носієм інформації про відображену в ньому дійсність, її інтерпретацію, зафіксовану в суспільній свідомості та репрезентовану в мові. Номінативні одиниці, що сприяють безпосередньому вираженню концепту та його когнітивних складників у мові є вагомими компонентами концепту, які організовують у межах певної ментальної ділянки його основний зміст і ціннісне наповнення. Мовні одиниці, які здійснюють структурування когнітивної інформації в таких ділянках, – це типові вербалізатори. Образи й асоціації, які виникають у процесі об'єктивації ментально-мовного явища в певному типі дискурсу, є як типовими, так і ситуативними складниками концепту та поглиблюють його змістове наповнення.

Процеси сприймання й опрацювання інформації відбуваються завдяки базі ментальних моделей у психіці індивіда, які в процесі когніції поповнюються новим змістом, трансформуються тощо. Найважливішими в цих процесах є пізнавальні функції мозку – концептуалізація та категоризація. Концептуалізація – осмислення сприйнятої інформації індивідом, уявне конструювання дійсності, яке формує уявлення про світ як сукупність концептів. Категоризація – це пізнавальна функція мозку, яка поділяє сприйняту інформацію про навколишню дійсність на категорії, групи, класи тощо. Процес концептуалізації виокремлює одиниці людського знання, а процес категоризації – об'єднує їх у категорії, що й лежить в основі всієї пізнавальної діяльності людини. Концепт є складником концептуальної картини світу, його семантико-когнітивні компоненти вербалізуються в мовній картині світу. Мовна картина світу є ідеально-матеріальним динамічним утворенням, яке відображає систему орієнтирів і відношень людини у світі й до світу, мотиви, оцінки, спрямування на пошуки зразка, стереотипу, еталона (аксіологічна функція); сприяє здобуванню й упорядкуванню знань про світ, а також пов'язана з концептуальною картиною світу, яка є ідеально-ментальним утворенням, представленням у людській психіці інтеріоризованого людиною світу. Концепт – продукт взаємодії картини світу й дискурсу. Дискурсивні реалізації концепту дають змогу для моделювання структури концептів. Дискурс є середовищем їх функціонування та об'єктивації. Саме через дискурс структура концепту розширюється, трансформується, поглиблюється. Дискурс є джерелом генезису мовних одиниць, середовищем їх функціонування, реципієнтом мовного втілення елементів картини світу (концептів).

За основу концептуального аналізу було взято твердження про те, що обраний науковий метод передбачає використання як загальномовних, так і вузькопрофільних методів та прийомів (формалізація, деталізація, моделювання), метою яких є реконструкція когнітивних механізмів (концептуалізації та категоризації) для встановлення структури концепту. Особливості концептуального та структурно-семіотичного моделювання концепту УКРАЇНА полягають у врахуванні природи імені концепту. Онімна лексика виникає в процесі розвитку певного етносу та вбирає яскраві ознаки культури народу, способи його мислення. Власні імена є вагомими концептами колективної свідомості, пов'язані з ціннісною

картиною світу носіїв певної мови. Аналіз репрезентації концепту УКРАЇНА семантико-когнітивними компонентами в різних типах дискурсу свідчить про вагомість концепту в мовній картині світу українського етносу.

Моделювання структури концепту здійснено з урахуванням відношень у лексико-семантичних групах, що дало змогу виявити способи категоризації навколишньої дійсності. Для ад'єктивної синтагматики концепту Україна характерними є прикметники та дієприкметники, які несуть в собі: 1) онтологічне знання: *українська влада, рідний край, вільна країна* тощо; 2) просторові характеристики: *степова, широка, велика земля, безмежна країна* тощо; 3) часові властивості: *скитська, сарматська, козацька Січ, чорні дні Полтави* тощо; 4) естетичні параметри: *зачарований тобою, розіп'ята краса, за тебе краща* тощо; 5) емоційну оцінку: *чорна, пухка, благодатна, покірنا земля, привітна, нещасна, смутна, зчорнілий край, четвертована Вкраїна, останній в пеклі круг, синій край Шевченкових ідилій рай* тощо. Синтагматика в складі іменників фіксує характеристики: 1) просторові: *степи України, простір, в'язниця, пустині, лани, даль, земля* тощо; 2) антропоцентричні: *наречена, кохана, скреготи землі, гонори своєї землі* тощо; 3) емоційно-образні: *покута, весна, хміль твій, рай, милий запах землі* тощо; 4) географічні характеристики: *херсонський, український степ, полтавські ниви, гуцульський край, кївська земля* тощо. Розгляд дієслівної сполучуваності дав змогу виявити два типи зв'язку компонентів аналізованого концепту з дієсловами: 1) у яких лексеми-вербалізатори є суб'єктом дії: *побачиш ти, почувеш ти, кличеш, проклинаєш, сниться тобі, підеш, осяєш, заснеш, пам'ятаєш, не вмреш, мовчиш, затуманилась, держава будується, зітхає земля, кривавилась земля, уродить земля, пестить, п'янить, вагітніє і родить, дихає важко, вгнулась, стрічає стогоном покори, голубіє земля* тощо; 2) у яких вони є об'єктом дії або стану: *твоє тулили тіло, гудуть над землею, світло сонця лється на землю, крикнути нації, не одягне цю країну* тощо. Контент-аналіз свідчить про те, що переважають контексти, у яких концепт є не об'єктом, а суб'єктом дії. Це пов'язано з метафоризацією компонентів концепту УКРАЇНА. У синтагматиці концепту виділяється група як типізованих, так і ситуативних (індивідуально-авторських) пропозицій, в основі яких яскраво виражена емоційно-експресивна конотація. До типізованих пропозицій належать, наприклад, атрибутивні (*вільна, степова*), іменні (*нене, мати, степи, лани, луги*) й акціональні (*побачиш, почувеш, не вмреш*). Серед ситуативних пропозицій, наприклад, група одиниць з атрибутивною (*сарматська, скитська*), іменною (*зрадниця, наречена, бранка, кохана*) та акціональною семантикою (*затуманилась, осяєш*) тощо.

Лексична одиниця «Україна» не тотожна концептуальному імені УКРАЇНА. Багатоаспектна семантика концепту-оніма виявляється через значну кількість компонентів, які належать до його розгалуженої концептуальної структури. У ядерній зоні, крім визначеного понятійного складника, міститься лексема «Україна»/«Вкраїна», що пов'язана з історичними синонімічними варіантами – *Русь, Українська Держава, УНР, УРСР* тощо – усі оніми в певний історичний час були в ядерній зоні концепту. До ядерної зони концепту віднесено займенникову заміну лексемою «ти»; до близькоядерної зони – семантико-когнітивні компоненти: *батьківщина (вітчизна), держава, країна, край, земля* та дериваційний

ряд – *український, українці, україністика* тощо. До маргінальної зони в структурі концепту належать топоніми-номінативи й інші назви різного типу, які є асоціатами та репрезентантами досліджуваного концепту: назви окремих територій, адміністративних утворень, що є частинами держави; вагомі культурні й архітектурні пам'ятки, імена політичних та історичних діячів; імена представників культури, імена власне українських міфічних істот, флоронайменування, назви напоїв, страв, одягу, танців та інші національно марковані лексеми, важливі для носія української мови (семи, що формують узагальнений образ України). Назви держави народом, офіційні, неофіційні назви, розподілені між ядерною, близькоядерною та периферійною зоною топонімічної сфери як семантико-когнітивного компонента концепту, як і офіційні та неофіційні назви етносу різних періодів. Топонімічну сферу представлено онімами: Україна, Вкраїна (*ядро*); Русь, Галицько-Волинське князівство, Закарпатська Русь, Закарпатська (Прикарпатська) Україна, Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Народна Республіка, Карпатська Україна, УРСР, Наддніпрянина, Гетьманщина, Лівобережна Україна (Лівобережжя, Лівобічна), Правобережна Україна (Правобережжя, Правобічна), Слобідська Україна (Слобожанщина), Південна Україна (Таврія, Південна Бессарабія) (*близькоядерна зона*); Скитія, Сарматія, Роксоланія, Рутенія, Козацька держава, Малоросія, Новоросія, Червона Русь, Надбужжя, Холмщина (Забужжя), Підляшшя (Підлісся), Надросся, Надпоріжжя, Покуття, Сіверщина (*маргінальна зона*).

Особливості функціонування концепту УКРАЇНА в словниково-енциклопедичному, фольклорному (історичні пісні доби Визвольної війни та періоду УНР) дискурсах і поетичній мові представників «Празької школи» свідчать про поглиблення структури концепту у зв'язку зі складними для національного становлення історичними умовами, які стали каталізатором ідеологічного піднесення, а отже, активної репрезентації концепту в різних галузях суспільної діяльності. У фольклорному та поетичному дискурсах концепт УКРАЇНА є одним із важливих ідейних, основоположних елементів. Фрагменти поетичного дискурсу, у яких об'єктивовано концепт, є зразками національно-ідейної лірики, тому на основі ціннісного компонента концепту вибудовано низку ідеологем, які рефреном відтворюються в текстах.

Етноцентричне наповнення концепту УКРАЇНА нерозривно пов'язане з особливостями ментальності народу. Національно-специфічні відчуття, матеріалізуючись у тканині мови, породжують особливу для кожної мови субстанцію, тобто відображене в мовних формах, етнічно зумовлене осмислення й оцінювання зовнішнього світу. Сміслові наповнення концепту УКРАЇНА в українській мовній картині світу визначені наявністю універсальних і етноспецифічних рис, фольклорне та поетичне опрацювання компонентів концепту відходить від ідеї простого позначення й фокусується, з одного боку, на ознаках концепту УКРАЇНА, а з іншого – оцінному ставленні до нього. Ці два вектори смислової генези й визначають диференціацію концептуальних смислів.

У суспільній свідомості через фольклорний і поетичний дискурси утримується як сучасний для авторів, так і важливий історичний контекст. Показником самоідентифікації представників літературної школи є активна

об'єктивація: лексем-найменувань (*Русь, Україна*); їх смислових дериватів (*український народ, українська сторона*); образно-метафоричних найменувань (*мати, рай*); слів-символів, що формують єдиний простір України – країни-переможниці, героїчної держави, яка відстоювала своє право на незалежність (*Київ, Полтава, Крути, Броди* й ін.); називання імен відомих політичних діячів різних часів (*Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа* й ін.); слів-символів, які формують єдиний культурний і духовний простір держави; онімів, які називають пам'ятки, наприклад, *Свята Софія*, імена діячів культури, літератури (*Леся Українка, Тарас Шевченка, Олександр Олесь, Олег Ольжич* та ін.). Спільною рисою для творчості представників «Празької школи» є вербалізація концепту УКРАЇНА займенником «*ти*» в різних парадигматичних формах. Як свідчить лексико-семантичний та концептуальний аналізи, написання з великої літери актуалізує додаткові асоціативні та ціннісні компоненти концепту, надає понятійному й образному складникам відтінків сакральності, а відповідно – найвищої цінності. Вербалізація лексемою «*ти*» з малої літери актуалізує негативний або нейтральний ціннісний компонент.

У поетичному дискурсі представників «Празької школи» сформовано когнітивно-смисловий простір концепту УКРАЇНА на основі творчо-селективного підходу до минулого й сьогодення, що утворює міцний смисловий каркас, який підтримує безперервність смислів історичного буття України, підкреслює асоціативний компонент – боротьба за свободу в актуальний для поетів час, героїчне минуле попередніх поколінь.

В основі дискурсивного розширення когнітивних ознак концепту УКРАЇНА та їх об'єктивації в поетичному та фольклорному дискурсах є: 1) константні ідеологеми, сформовані на основі ціннісного складника концепту: «*Україна як найвища цінність, святе*», «*Україна – родюча земля*»; 2) ситуативні ідеологеми: «*Україна – центр духовності*», «*Україна – залежна країна*».

Особливістю когнітивного опрацювання концепту УКРАЇНА представниками «Празької школи» є продуктивно-об'єднувальне узагальнення «національно-культурної традиції» (*Русь, держава, нація, вітчизна, батьківщина, українська культура, віра, духовність, патріотизм, відродження, Я. Мудрий, Д. Дорошенко, Б. Хмельницький, Т. Шевченко* й ін.) та «оптимістичний песимізм» (термін Д. Донцова) репрезентації сьогодення: *еміграція, боротьба* тощо.

Для подальшого дослідження функціонування та вербалізації сегментів концепту УКРАЇНА перспективним є порівняльний аспект внутрішньомовного аналізу, що передбачає зіставлення поетичного дискурсу українських емігрантів та поетів «материкової України»; з'ясування особливостей об'єктивації концепту в більш контрастних типах дискурсу, зокрема художньому та політичному; репрезентація концепту УКРАЇНА представниками різних етносів, аналіз зарубіжних видань, які належать до одного з типів дискурсу. Актуальним є функційний аналіз, зорієнтований на виявлення особливостей функціонування репрезентантів концепту в різних стилях мови й мовленнєвих жанрах, дослідження специфіки дискурсивного впливу на смислове наповнення концепту. Аналіз концептуальних метафор, які репрезентують концепт, для виявлення динаміки категоризації концепту на певному етапі розвитку нації. Структурування мовних

засобів забезпечить функційно-семантична модель, завдяки якій можливе дослідження семантичної категорії, основою якої є концепт УКРАЇНА.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ

Статті у фахових виданнях:

1. **Хоменська І.В.** Функціонування фрагмента концепту «Україна» (лексеми «ти») в поетичному дискурсі Євгена Маланюка / Інна Валеріївна Хоменська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Випуск 40. – Острог, 2013. – С. 108–114. (Серія «Філологічна»);
2. **Хоменська І.В.** Семантико-функціональні особливості концептосфери «Україна» в поетичному дискурсі Василя Симоненка / Інна Валеріївна Хоменська // Вісник Черкаського університету. – № 7 (300). – Черкаси, 2014. – С. 24–30. (Серія «Філологічні науки»);
3. **Хоменська І.В.** Особливості функціонування сегментів концепту «Україна» у поетичній мовотворчості Лесі Українки / Інна Валеріївна Хоменська // Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди. Випуск 38. – Харків, 2014. – С. 169–176;
4. **Хоменська І.В.** Формування основних сегментів терміносистеми когнітивної лінгвістики (діахронічний та синхронічний аспекти) / Інна Валеріївна Хоменська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 791. – Львів, 2014. – С. 169–175;
5. **Хоменська І.В.** Особливості функціонування концепту «Україна» у поетичному дискурсі Тараса Шевченка / Інна Валеріївна Хоменська // Мова і культура. – Випуск 17. – Том III. – Київ: «Видавничий дім Дмитра Бураго», 2014. – С. 57–63;
6. **Хоменська І.В.** Функціонування репрезентантів концепту «Україна» у поетичному дискурсі Олекси Стефановича / Інна Валеріївна Хоменська // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія / гол. ред. К. В. Балабанов; відп. ред. серії С. В. Безчотнікова. – Маріуполь: МДУ, 2015. – Вип. 13. – С. 76-85.

Статті у зарубіжних фахових виданнях:

7. **Хоменская И.В.** Теоретические аспекты и ключевые компоненты терминологической системы современной когнитивной лингвистики / Инна Валерьевна Хоменская // Kognitywistyka I media w edukacji. – № 2. – Torun?: Wydawnictwo «Adam Marszalek», 2014. – S. 219–226;

Статті в інших виданнях:

8. **Андрійчук І.В.** Лінгвокультурологічний аспект виділення концепту як носія мовного та культурного значення / Інна Валеріївна Андрійчук // Пам'ять століть. – № 5–6. – Київ, 2011. – С. 195–201.

АНОТАЦІЯ

Хоменська І.В. Вербалізація концепту УКРАЇНА в українському художньому дискурсі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2016.

У дисертації вперше в сучасному українському мовознавстві здійснено комплексний структурно-когнітивний аналіз концепту УКРАЇНА. Основою повного концептуально-семантичного осмислення досліджуваного концепту є ґрунтовна порівняльно-історична інтерпретація енциклопедичного, фольклорного та художнього (зокрема поетичного) дискурсів щодо виявлення архетипних, прототипних, стереотипних, символічних, асоціативних значень; парадигматичних, епідигматичних, синтагматичних відношень у структурній системі концепту УКРАЇНА.

У дослідженні доведено твердження про концепт УКРАЇНА як багатоаспектну, поліфункційну, ієрархічну структуру. Підтверджено зв'язок способів лексичних номінацій із позамовною дійсністю, з її відображенням у ментальному вияві українського етносу. Обґрунтовано динамічну природу концепту, його складну структуру, що включає понятійний, образно-асоціативно-перцептивний та ціннісний (валоративний) складники, які організовані за польовим принципом.

Здійснено концептуальний аналіз словниково-енциклопедичного, фольклорного та поетичного дискурсів, у яких об'єктивовано семантико-когнітивні компоненти концепту «Україна».

Ключові слова: концепт, концептуальна картина світу, мовна картина світу, дискурс, когнітивна структура, семантико-когнітивний компонент, ідеологема, концептуалізація, категоризація.

АННОТАЦИЯ

Хоменская И.В. Вербализация концепта УКРАИНА в украинском художественном дискурсе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2016.

В диссертации впервые в современной украинской лингвистике проведен всесторонний структурно-когнитивный анализ концепта УКРАИНА. Основой полного концептуально-семантического изучения концепта является фундаментальная сравнительно-историческая интерпретация энциклопедического, фольклорного и художественного (поэтического) дискурсов, направленная на определение архетипных, прототипных, стереотипных, символических, ассоциативных значений; парадигматических, эпидигматических, синтагматических отношений в структурной системе концепта УКРАИНА.

В исследовании доказано, что концепт УКРАИНА – многоаспектная, полифункциональная, иерархическая структура. Подтверждена связь способов лексической номинации с внеязыковой действительностью, с ее отображением в ментальном выражении украинского этноса. Определена динамичная природа концепта, его сложная структура, объединяющая понятийную, образно-ассоциативно-перцептивную и ценностную (валоративную) составляющие, распределённые по полювому принципу.

Проведен комплексный анализ объективированных семантико-когнитивных компонентов концепта УКРАИНА в словарно-энциклопедическом, фольклорном и поэтическом дискурсе.

Ключевые слова: концепт, концептуальная картина мира, языковая картина мира, дискурс, когнитивная структура, семантико-когнитивный компонент, идеологема, концептуализация, категоризация.

SUMMARY

Khomenska I.V. Verbalization of the concept “Ukraine” in Ukrainian belles-lettres discourse. – Manuscript.

Thesis for Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.01 – Ukrainian language. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2016.

The author provided the first in modern Ukrainian linguistics analysis of the concept “Ukraine”. The substantive comparative-historical interpretation of encyclopedic, folkloric and belles-lettres (including poetic) discourses aimed at determining archetypical, prototypical, stereotypical, symbolical, connotative meanings and syntagmatic, paradigmatic, epidigmatic relations in structural system of the concept “Ukraine” forms the basis of its full conceptual and semantic understanding.

The study demonstrated that the concept “Ukraine” is a multifaceted, polyfunctional and hierarchical structure. The structure of the concept (and its components) confirms a connection between lexical nomination methods and extralinguistic reality, its reflection in Ukrainian mentality. The author justified the dynamic nature of the concept, its complex structure, which includes notional, figurative-connotative-perceptive and value components.

The concept analysis of lexical and encyclopedic discourse revealed that the concept “Ukraine” is relevant to native Ukrainian speakers and belongs to socio-political, geographical, ideological and cultural concepts, considering the main areas of its most common verbalization and actualization. The core of the nominative field of the concept “Ukraine” is a general use ethnotoponym and culturally significant concept. The concept analysis confirmed that the name under which an ethnos creates its own history is a reflection of certain national consciousness and national ideas.

The author described results of the analysis of concept representation in folkloric discourse aimed at establishing constant and variable components of the concept “Ukraine”. The creative work of the Prague School representatives was based on folk literature, because they considered it a token of immigrants’ belonging to Ukraine. The analysis revealed that the Prague School representatives significantly enriched the

structure of the concept “**Ukraine**” with new components, given traditionalism and historicity peculiar to their creative work.

It was identified that in poetical discourse of the Prague School representatives the cognitive-semantic space of the concept “Ukraine” is based on creative-selective approach to the past and present that builds a strong semantic framework, which supports continuity of the meanings of Ukraine’s historical existence and emphasizes the associative component – a right to liberty and heroic past.

The ideologemes based on value component of the concept “**Ukraine**”, namely “*Ukraine as the highest value, sanctity*”, “*Ukraine as a plentiful land*”, “*Ukraine as hell, a dependent country*”, form the core of the discursive expansion of the concept’s cognitive features and their objectification in poetic and folkloric discourses.

The study confirmed that specific features of the cognitive elaboration of the concept “**Ukraine**” by the Prague School representatives include: **productive and unifying generalization** of the “national cultural tradition” (Ancient Rus, Motherland, Ukrainian culture, faith, spirituality, patriotism, rebirth, Wise, Doroshenko, Khmelnytskyi, Shevchenko etc.) and “**optimistic pessimism**” in representation of the present: state, nation, struggle, immigration etc.

Key words: concept, conceptual world view, language world view, discourse, cognitive structure, semantic-cognitive component, ideologeme, conceptualization, categorization.